

Vincze János Farkas

A JÁSZKISÉRI SZÜRETIDŐPONTOK,
MINT ÉGHAJLATTÖRTÉNETI FORRÁSOK
(1823–1860)

A korai szőlőtermesztés dióhéjban

A szőlőtermesztés és a bortermelés már az Árpád-korban megjelent Magyarországon, elsősorban az alacsonyabb dombvidékeken. A Somló-hegy XI. századi telepítése az első szőlőskert. Később tovább terjedt a szőlőművelés. A gazdálkodásban megjelenő német és vallon hatások tovább erősítették a szőlő és bor szerepét az Árpád-korban. A 14. században a szőlőterületek több mint fele a Dunántúlon volt található. Azonban egyre több olyan területen is megjelent a szőlőművelés, ahol az éghajlati viszonyok nem voltak kedvezők. A XIV–XV. században nőtt a szőlő szerepe az egyházi birtokokon is, és a XV. századtól kezdett jelentősebbé válni az alföldi bortermelés is. A hódoltság időszaka alatt a bortermelés súlypontja a Mátra- és Bükkalja, valamint Tokaj-Hegyalja vidékeire került át.¹ Ez azonban nem jelentette a Nagyalföld szőlőtermesztésének pusztulását.

Kitekintésként érdemes megemlíteni, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján a szőlőtermesztés Európában kezdett visszaszorulni. Ezalatt a Franciaország északi részén, a Németalföldön, az Alsó-Rajna vidékén és az észak-német területeken lévő szőlők értendők. Az éghajlat a déli területeknek kedvezett. Fellendült Burgundiában, a Rhône-vidékén, Dél-Franciaországban és a Rajna középső vidékén, ahogy a Magyar Alföldön is.² Nagy valószínűséggel kapcsolat van a szőlővonal délre húzódása és az izlandi Laki, valamint a japán Aszama vulkánok 1783-as kitörése, később pedig a Tambora 1815-ös kitörése között. E vulkáni tevékenységek hatása az elkövetkezendő évek éghajlatát jelentősen befolyásolta, utóbbi kitörésének közvetett hatása pedig az 1831-ben Magyarországot is súlyosan érintő kolerajárvány volt.³

A kiséri szőlőtermesztés

Feltételezhető, hogy a Jászság területén a szőlőtermesztést a törökök honosították meg.⁴ A jászkiséri szőlőskert telepítésére nincsenek pontos adatok. Az bizonyos, hogy 1570-ben már Kisér 180 akcsa hordóadót fizetett a törököknek. Azonban 1699-ben Kisér kapcsán nem említi a Pentz-féle összeírás szőlőterületet. 1713-ban említik a kiséri szőlőt, de sem az 1720-as, sem az 1721-es összeírásban nem jelenik meg.⁵

1 Frisnyák (1999) 19–20., 43–44.

2 Pounds (2003) 311.

3 Behringer (2010) 207–208., 212–215.

4 Bathó (2018) 63.

5 Bathó (2014) 8., 13., 16., 42.

1. ábra. MNL JNSzML XV. 1.a. – T. 54.
Helyzeti terve a csatornázandó J:Kis-Éri határnak. 1857.

A település első említett szüretidőpontja 1761-ből való. Ekkor szeptember 21-én zajlott a termés leszedése.⁶ Bathó Edit idézte a kiséri szőlő vonatkozásában Bedekovich Lőrinc feljegyzését 1799-ből. „[...] Kisér jó kerti szőlőkkel ditsekedik, és azokban teremni szokott borával [...]”⁷

A kiséri szőlőskert méreteiről Fodor Ferenc nyújt támpontot, miszerint 1789-ben az éves bortermés 2559 cseber⁸ volt. Összehasonlításképpen a kisérinél több csak Jászberényben volt, 4411 cseber. Apátin ekkor 2363, Fényszarun pedig 1786 cseber volt.⁹ 1828-ból a szőlőterület méretére maradt fenn adat. Ez alapján Jászberénynek 1220, Árokszállásnak 536, Fényszarunak 353, Apátinak 211, majd a sorban Kisérnek 198 kataszteri holdja volt, míg a többi jársági településnek ettől kevesebb.¹⁰ 1852-ben 160, 1879-ben 200, 1895-ben 208 kataszteri hold területet tett ki a kiséri szőlőskert. A XX. század első felében a korábbiak már csak töredéke volt. 1935-ben 46, majd később, 1962-ben 19 kataszteri hold.¹¹

6 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv. 1761. 123.p. 144.nr.

7 Bathó (2014) 42.

8 1 cseber kb. 42 liter.

9 Fodor (1942) 293.

10 Fodor (1942) 303.

11 Bathó (2014) 42.

Szőlő, szőlő, de milyen szőlő?

Joggal merül fel a kérdés, hogy milyen szőlőfajtaról is van szó Jászksiser esetében? A korabeli források erre nem adnak közvetlen választ, mivel a megnevezés minden esetben csak „szöllő”, „szöllő”, vagy „borszüret.” Ennek egyik oka lehet, hogy a különböző szőlőfajtákat nem elkülönítve, hanem vegyesen ültették. Ez a szokás csak a XIX. század végére kezdett megváltozni.¹² A fajta ismerete viszont mindenképpen fontos, mivel a szüret ideje fajtánként eltérő, bizonyos esetekben pedig jelentősen eltérő lehet. A XVI–XVII. században a Balkán felől érkező vörösborkultúra nagy befolyással volt a magyar szőlészetre. Ennek legjelentősebb képviselője a balkáni eredetű Kadarka.¹³ A jászági szőlőfajták közül a legrégebbi a Kadarka, amit török szőlőnek vagy török góhéznak is neveztek.¹⁴ Hajdu Edit a hasonnevek taglalása kapcsán a Fehét góhér esetén a Török góhért, míg a Kadarka esetén a Törökszőlő megnevezést említi.¹⁵ Kedvelt szőlőfajta volt a Jászágban a Rizling és a Kövidinka.¹⁶ Továbbá termelték a Szlankamenkát, az Oportót, Mézesfehéret, Ezerjót, Saszlát, Izabellát és a Delavári szőlőt.¹⁷

A XIX. század előtt jelen voltak a Kadarka, a Fehér góhér és az Oportó.¹⁸ Saszla Magyarországra Fábian József lelkész révén került a XIX. század elején. Meghonosítását az Alföldön Csókás József végezte a XIX. század derekán.¹⁹ Az Izabella az 1820-as éveket követően jelent meg Európában és terjedt el Franciaországon és a német területeken át később Magyarországon.²⁰ Az 1830-as évektől ismert a Szlankamenka neve.²¹ A század második felétől terjedt el a francia eredetű Rizling²² és a Felső-Duna vidékéről származó Ezerjő.²³ A Kövidinka szintén a XIX. század közepén jelent meg Magyarországon, ám a filoxeravérszt követően terjedt el jobban,²⁴ ahogyan a Delavári is.²⁵

A XIX. század első felében már jelenlévő fajták közül a Kadarkát a törökök elől menekülő rácok hozták az ország területére a XV. században. A XIX. század elején az ültetvények kétharmadán Kadarka termett. Fogyaszthatóságának kezdete a szeptember 22. és október 28. közötti időszak, de ideálisan október 15. A Kadarka bora illatos, fűszeres, csersavdús.²⁶ A Fehér góhért a XVIII. század végén már említik. Fogyaszthatóságának kezdete a szeptember 6. és szeptember 24. közötti időszakra tehető, ideálisan szeptember 16. Bora illatos, zamatos és testes.²⁷ Az Oportó a svábok révén jutott az országba a törökök kiűzése után. Fogyaszthatósága szeptember 17. és október 7. között kezdődik, ideálisan október 2. Az Oportó színe rubinvörös, íze kissé fanyar, lágy.²⁸

12 Bathó (1996) 242.

13 Égető (1993) 96.

14 Bathó (2014) 100.

15 Hajdu (2003) 39., 75.

16 Szabó (1982) 178.

17 Bathó (2018) 66.

18 Hadju (2003) 39., 75., 81.

19 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Saszla> (megtekintve: 2020.09.24.)

20 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_\(szőlőfajta\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_(szőlőfajta)) (megtekintve: 2020.09.24.)

21 Kiss (1991) 172.

22 Hajdu (2003) 72–74.

23 Hajdu (2003) 36–38.

24 Hajdu (2003) 60–62.

25 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Delavári> (megtekintve: 2020.09.24.)

26 Hajdu (2003) 75–76.

27 Hajdu (2003) 39–40.

28 Hajdu (2003) 81–82.

Kitaibel Pál 1795 és 1810 között két alkalommal is járt átutazóban a Jászságban. Feljegyzéseiben megjegyzi, hogy „*Az itteni borok savanyúak [...]*”²⁹ Savanyúság alapján a kiséri szőlőben Kadarka és Oportó feltételezhető. Mint arról esett szó, a XIX. század végéig a szőlőfajtákat vegyesen ültették. Jászkiséri és jászberényi szüretidőpontokat (4. táblázat) és a szőlőfajták fogyaszthatósági időszakát összevetve bizonyos fajtadominancia feltételezhető, miszerint a berényi szőlőkben a Kadarka, míg a kisériben az Oportó lehetett túlsúlyban. Mindez azonban döntő erejű bizonyíték hiányában csupán feltételezés.

Az elkészült bor kapcsán meg kell említeni, hogy a XVIII. században a gyenge, alacsony alkoholtartalmú savanyú borok a fertőzött víz helyettesítését szolgálták a lakosság körében.³⁰ Ez azonban jóval korábban, már a török korban is fennállt.³¹ A XVIII–XIX. század fordulóján általánosnak volt tekinthető az ecetesedés, amelynek oka a tisztátlan edényekben és a poshadt dongájú hordókban kereshető.³²

A szüret és az éghajlattörténet kapcsolata

A szőlőszüret időpontjának vizsgálata a klímaingadozás megfigyelésében nyújt segítséget. Egy-egy haszonnövény fenológiai jellemzői állandók, amelyek egyes időszakai az időjárás hatására időben rövidülhetnek, hosszabbodhatnak.

1883-ban először Alfred Angot dolgozta fel a francia szüretidőpontokat. Eredményes munkájának követői is akadtak, mígnem az 1960/70-es években Emmanuel Le Roy Ladurie végezte el a szüreti idősorok szintézisét. Ennek során elkülönítettek korán érő és későn érő periódusokat.³³ Kiindulópontot jelentett azon fenológiai megfigyelés, miszerint a kései szüretet hűvös, a korai szüretet meleg vegetációs időszak előzte meg.³⁴

A szüret, vagy más vegetációs fázis elemzése a növény fejlődésére ható időjárási elemek összhatását tükrözi.³⁵ Kovács Erik és Puskás János vázolta, hogy az általuk vizsgált szőlőfajták esetében a szüretnek időpontjai a gyakoribb meleg és száraz hőhullámok hatására korábbra tolódtak. Míg korai szüretet idéz elő a vízhiányos és meleg időjárás, révén a gyors cukorfelhalmozódásnak a szemekben, addig ugyanezt, vagyis a korai szüretet eredményezi a rendkívül csapadékos időjárás is, mivel a sok csapadék, a magas páratartalom éppúgy nagy károkat okoznak. A szüret előtti hatvan nap csapadékmennyisége jelentősen befolyásolja a szőlő minőségét és mennyiségét egyaránt.³⁶

A szüret kezdetét befolyásoló tényezők

A szüret idejét befolyásolhatta a szokásjog, valamint külső tényezők. Solton például a szokásjog volt a mérvadó a szüretkezdet kijelölésében, nem pedig a szőlő érettségi foka. A

29 Bathó (2014) 21.

30 Rác (2008) 218.

31 Feyér (1981) 170.

32 Feyér (1981) 299.

33 Rác (1989) 129.

34 Rác (1990) 155.

35 Berényi–Justyák (1956) 104.

36 Kovács–Puskás (2014) 44–45.

kialakult szokás szerint Szent Mihály napjától³⁷ kezdhették el a szüretet.³⁸ Ez volt jellemző az Alföld több vidékén és Eger környékén is.³⁹ A Nagyalföld méretéből fakadóan akár Szent Lőrinc napjától⁴⁰ is kezdődhettek szürettek.⁴¹ Kubinyi András a középkori szürettek kapcsán szintén általánosnak tartotta a szüretkezdet hagyományokhoz kapcsolódását, amely a középkorban szeptemberről októberre tolódott át. Buda esetében azonban kitért arra, hogy az érés volt a meghatározó, nem pedig a hagyomány.⁴² A Jászságban már más helyzet állt fenn. A szüretet az eladottság időszakában (1702–1731) a földesúr engedélyével, később pedig a helyi tanács engedélyével kezdhették meg. A szőlő felszabadítását az előljáróság dobszó útján adta hírül a lakosság számára.⁴³ Égető Melinda megállapítása szerint országszerte elterjedt volt, hogy nem a szőlősgazda, hanem a közösség határozta meg az időpontot. Ennek egyik oka a dézsmaszedés, de még fontosabb volt a közösségi rend megtartása, amelynek részét képezte a szüret.⁴⁴

1793-ban a tervezett szüretidőpontot eltolták, mivel „a’ szőlő fele érésben vagyon [...] rothadáshoz közelegvén”.⁴⁵ 1827-ben rendkívül kedvező időjárás volt a szőlő számára. A szüreti időpontot igen koránra, szeptember 10-ére hirdették ki, de megjegyezték: „[...] a’ Szőlő már olly szép érésben vólt, hogy Kis Asszony nap⁴⁶ előtt is meg lehetett vólna a’ szüretet ejteni.”⁴⁷ A következő esztendőben az eső befolyásolta a szüret időpontját: „A’ Szőlőnek termése meglehetősen meg erni, és az essős idő miatt rothadásra indulni tapasztaltatván a’ szüretnek ideje folyó September hónap 15ik napjára határozatott.”⁴⁸ 1833-ban szintén az eső bírt befolyásoló hatással, „[...] mivel a’ sok essőzés miatt a’ különben jó termésű szőlő nagyon öszve rothadt”.⁴⁹ 1842. szeptember 25-én a kihirdetéskor még bizonytalan volt a szüretidő. „Az idő állhatatlansága miatt nem határozódhatván meg a’ szüret ideje, minden a’ teendő rendelkezést várja be, addig edényeit készítesse el.”⁵⁰ Végül a városi tanács szeptember 29-ében állapodott meg.⁵¹ 1845-ben szintén az időjárás függvénye volt a szüret. „Szüret ha idő engedi hólnap szabadul [...]”.⁵²

Külső tényezők esetében nem csak az időjárásról lehet szó. Ilyen volt az 1795. évi szüret is, amely „minthogy az Egri Vásárnak napja a jövő Hétfűre vagyon rendelve, hogy azon vasara szán-dekozok úttyokban ne akadályoztassanak, [...] az szőlő szüret az jövő csütörtökre⁵³ tétetik által”.⁵⁴

37 Szeptember 29.

38 Égető (1975) 460.

39 MNL V. 129.

40 Augusztus 10.

41 Égető (1993) 151.

42 Kubinyi (1964) 383.

43 Bathó (2014) 111., 119.

44 Égető (1993) 152.

45 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1793. 53.p. 195.nr.

46 Szeptember 8.

47 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1827. 314.p. 180.nr.

48 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1828. 98.p. 192.nr.

49 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1833. 499.p. 251.nr.

50 MNL JNSzML V. 617. Hirdetési könyv. 1842. szeptember 25.

51 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1842. 137.p. 228.nr.

52 MNL JNSzML V. 617. Hirdetési könyv. 1845. szeptember 28.

53 1795. október 1.

54 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1795. 20.p. 185.nr.

Éghajlati jellemzők a XIX. század első felében és derekán

Mivel a szőlő fenológiája szempontjából a vegetációs időszak április elejétől október végéig tart, ezért csak a vegetációs időszak hónapjairól lesz szó.

A XIX. század első felében a korábban jellemző áprilisi hidegek mérséklődtek, míg a század második felében újra hidegebbé váltak egészen a XX. század közepéig.⁵⁵ A májusok a XVIII. század második felétől szárazabbá váltak, és a XIX. század első évtizedében érte el e ciklus mélypontját (52mm). A 30-as években ismét csapadékos időszak következett (77mm). A tízéves ciklusok ingadozása egészen a XX. század közepéig megmaradt.⁵⁶

A júniusok átlaghőmérsékletei a XVIII–XIX. század fordulójától a század közepéig megegyeztek az 1901–1960 közötti referenciaértéknek vett átlaghőmérséklettel. A XIX. század közepétől a XX. század közepéig egy újabb átlaghőmérséklet-csökkenés mutatkozott. A júniusok csapadékosak voltak, ami a XIX–XX. század fordulóján változott és egy szárazabb periódus következett.⁵⁷

A júliusok a XVIII. század második felétől erőteljesen melegedtek, amely az 1780/90-es években érte el tetőpontját. A következő évszázad első felében a XX. századi átlaghoz mérséklődött, a XIX. század második felétől pedig erősebb lehűlés mutatkozott. A XIX. század első felének júliusai az 1901–1960 közötti időszakhoz képest szárazabbnak bizonyultak.⁵⁸

Az 1710-es és 70-es évek között viszonylag kiegyensúlyozottnak bizonyultak az augusztus hónapok, ám az 1780-as években érte el a hőmérsékleti maximumát (21,2C) és hasonló értéket produkált az 1820-as években is. Az augusztusok a XIX. század derekától mutattak lehűlést a XX. század első harmadáig. A csapadék terén az augusztusok a XVIII. század második felében és a XIX. század első felében szárazabbá váltak. Kifejezetten száraz volt az 1820-as és 30-as évtized (30-31mm).⁵⁹ A szeptemberek a budapesti műszeres mérések idősora szerint a XVIII–XIX. század fordulójától a XX. század közepéig tartós és jelentős lehűlést mutattak, majd a hőmérséklet a XX. század második felétől ingadozva, de emelkedett. A szeptemberek szárazodási trendje az 1700-as évek második felétől kezdődött és a műszeres mérések szerint napjainkig tart.⁶⁰

Az október hónapokat a XIX. század első felében enyhébb időszak jellemezte, majd a század közepétől tartós lehűlést hozott egészen a XX. század közepéig. Az 1740-es és 50-es évek különösen csapadékosak voltak, de a tendencia a XIX. század első felére mérséklődött, majd a század közepétől egy konstans állapot állt be a XX. század derekáig.⁶¹

Rác Lajos éghajlattörténész Christian Pfister hétfokú skáláját használva⁶² feldolgozta 1500-tól 1850-ig havi, évszakos és éves szinten a hőmérsékleti és csapadékindexeket. E táblázatból az 1823–1850 közötti időszak évszakos és éves indexei láthatók, amelyek segítséget nyújtanak a szüretidőpontok elemzéséhez. (A 0 az átlagos, +1 száraz/csapadékos vagy hideg/enyhe. A +2 a szokatlanul száraz/csapadékos vagy szokatlanul hideg/enyhe. A +3 pedig rendkívül száraz/csapadékos vagy rendkívül hideg/meleg.)

⁵⁵ Rác (2001) 117.

⁵⁶ Rác (2001) 130.

⁵⁷ Rác (2001) 139–141.

⁵⁸ Rác (2001) 151.

⁵⁹ Rác (2001) 164–166.

⁶⁰ Rác (2001) 175–176.

⁶¹ Rác (2011) 182–184.

⁶² Rác (2001) 43.

év	hőmérséklet					csapadék				
	tél	ta- vasz	nyár	ősz	éves	tél	tavas	nyár	ősz	éves
1821	1	0	-2	1	0	-2	0	2	0	0
1822	2	0	2	1	2	0	-1	-2	-1	-2
1823	-2	0	0	0	-1	1	-1	0	-2	-1
1824	2	-2	2	0	1	0	0	-2	-2	-2
1825	2	0	-1	-1	0	0	-2	2	1	0
1826	-1	-2	0	0	-2	0	1	0	0	0
1827	1	0	1	0	1	0	-1	-2	-1	-2
1828	0	0	-1	-1	-1	0	0	1	0	0
1829	0	-2	0	-1	-1	0	1	0	1	1
1830	-3	0	3	0	0	1	0	-2	-1	-1
1831	0	0	-1	0	0	0	0	2	0	1
1832	2	-1	-2	0	-1	0	0	-1	-2	-2
1833	-1	0	-1	0	-1	0	0	0	2	0
1834	3	-2	3	1	2	0	-1	-3	-1	-2
1835	2	-1	0	0	0	0	0	0	0	0
1836	-1	-1	1	0	0	-1	0	-2	-1	-2
1837	0	-1	-1	0	-1	0	1	2	0	1
1838	0	-2	-1	1	-1	2	0	0	0	1
1839	1	-2	3	1	1	1	2	-3	0	0
1840	1	-2	-1	0	-1	1	0	1	2	1
1841	-1	0	2	2	2	0	-2	-2	0	-2
1842	0	-2	0	0	-1	2	0	-2	1	0
1843	3	-2	-1	0	0	0	0	1	0	0
1844	2	0	-1	0	0	0	0	1	0	0
1845	2	-2	0	0	0	0	2	2	0	2
1846	2	0	1	1	2	0	-2	-2	0	-2
1847	1	-1	0	0	0	0	0	1	2	1
1848	0	-1	1	0	0	0	0	0	0	0
1849	1	-1	0	0	0	0	0	0	0	0
1850	0	-2	2	0	0	0	0	x	1	0

*1. táblázat Hőmérsékleti- és csapadékindex 1823–1850 között
[Rácz (2001) 293–294, 302–303.]*

A szüretidőpontok elemzése

A XVIII. század második feléből mindössze 8⁶³ szüretidőpont ismert, a feljegyzések szórványosak. A 8 időpontból 4 az 1793 és 1799 közötti időszakra esik, majd 1823-ig ismételten szórványossá válik. A hiányos feljegyzések miatt elemzésre nem használhatók fel. Csupán az 1777. évi szüret kidobolása beszédesebb: „*Az időnek jó forgása, és a helyes rend tartás kívánja hogy a Szőlő még tökéletes érését el nem érvén a Szüret meg ne engedtesen; azért el rendeltetett, hogy Borainak Cofiscatiója⁶⁴ alatt senki October 6dik napja előtt a Szüretet el kezdeni ne merészellye.*”⁶⁵ A címben is jelzett 1823-tól 1860-ig terjedő időszakban viszont csak hat év⁶⁶ szüretidőpontja nem ismert.

Az Oportó esetében a termés beérése és ebből fakadóan a szüret ideje valamikor szeptember 17. és október 7. között várható. Az ideális időszakon belül október 2-át tartják az érés maximumának és ideális szüreti időpontnak.⁶⁷ A szőlőfajták érési skáláját Victor Pulliat 1879-ben alkotta meg,⁶⁸ amely alapján a szeptember 1. előtt érő fajták az igen korai, szeptember 1–15. közöttiek a koraiak, szeptember 16–30. között érők a közepes érésűek, az október 1–15 közöttiek a kései érésűek, az október 16. utániak pedig az igen kései érésűek.⁶⁹

A szüretidőpontok alapján (2. táblázat) látható, hogy október 2-án kezdődött a termés betakarítása 1826-ban, 1844-ben, 1851-ben és 1854-ben. A hőmérsékleti- és csapadékindexekkel csupán az első két évet lehet összehasonlítani (1. táblázat), de már e két esetben is szembeötlő, hogy csapadékmennyiség terén kiegyensúlyozott évekről van szó. 1826-ban a tavasz, 1844-ben a nyár volt csapadékosabb, de egyébként átlagos mennyiségű esett. 1826 tavasza szokatlanul hűvösnek bizonyult, azonban ebben az évszakban hullott több csapadék is. Feltehetően ez, valamint a nyári és őszi hónap átlagos hőmérséklete kompenzálta a kilengést. 1844 esetében a tél bizonyult szokatlanul enyhének, a nyár pedig hűvösnek. A nagyobb mennyiségű csapadék azonban nyáron hullott, így az őszi megfelelő időjárás elősegíthette a megfelelő érést.

Az 1844-es esztendő ideális szüreti idejét és a szőlőtermesztés szempontjából megfelelő időjárást tűnik alátámasztani a Borászati Füzetek 1869-es visszaemlékezése a Kadarka kapcsán, miszerint az „*1844-iki kadarka-termés nem szorult rá az oporto vagy burgundi általi feljavításra, [...]*”⁷⁰

Az október 2. mint ideális szüretidőpont közel azonos a Pulliat-féle érési skála határával, ami lehetőséget nyújt arra, hogy a szüretnek csoportosíthatók legyenek. Ez alapján kiderül, hogy igen korai érés nem fordult elő, míg korai érés hat esetben. Meg kell jegyezni, hogy mindössze egy nap eltérés mutatkozik a korai érés felső határa és az Oportó érésének alsó határa között! Az Oportó érésének ideális időszakát tekintve a szüretidőpontok szerint inkább közepes érésűnek tekinthető. A Pulliat-skála alapján ez még jellemzőbbnek bizonyul, vagyis az esetek 62,5%-ában közepes érésűek voltak a szőlők. A kései és korai érést összevetve a kései érés bizonyult dominánsabbnak, mígnem egy esetben igen kései érésűnek bizonyult a szőlő.

63 1761, 1777, 1782, 1784, 1793, 1795, 1798 és 1799.

64 elkobzás

65 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1777. 119.p. 66.nr.

66 1824, 1825, 1829, 1836, 1848 és 1859.

67 Hajdu (2003) 81–82.

68 https://fr.wikipedia.org/wiki/Victor_Pulliat (megtekintve: 2020.09.18.)

69 Bényei–Lőrincz–Sz. Nagy (1999) 153.

70 Borászati füzetek I. füzet. (1869. január 19.)

Mit árulnak el az éghajlatról? A 2. táblázatban a vizsgált időszakból legkorábbi szüretidőpont (szeptember 9.) az első, míg a legkésőbbi (október 17.) a 39-es számot kapta, amely a két végpont között eltelt napokra utal. Tízéves ciklusokra bontva, valamint a segédszámokat felhasználva megfigyelhetőek bizonyos tendenciák.

1821 és 1830 között négy évről nem maradt fenn szüretidőpont. E hat időpont segédszámának átlaga 14,6 volt, vagyis szeptember 22–23. bizonyult az átlagos szüreti időpontnak. 1831 és 40 között csupán egy évről nincs adat. A kilenc év átlaga 21,1. Tehát a szüretes átlagos ideje jócskán kitolódott, egészen szeptember 29-ig. Mint arról szó esett, ez néprajzi és az Oportó ideális érési idejének szempontjából is optimálisnak tekinthető, azonban a korábbi átlaghoz viszonyítva jelentős elmozdulásról van szó. Mindez jobban kitűnik, ha a további évtizedekkel is összehasonlításra kerül. Így az 1841 és 1850 közötti időszak, ahogyan az 1851–1860 közötti időszak átlaga is szeptember 24-re esett. Előbbi 16,11-es értéket, utóbbi 16,4-es értéket mutatott.

A húszas évek értékét befolyásolja a négy hiányos év, de így is jól megállapítható a 2. táblázat segítségével, hogy a szőlők érési ideje vagy korai, vagy kései volt. Az évek kilengései jelentősebbnek bizonyultak, amit alátámaszt az 1. táblázatban az éves értékek mozgása is. Míg 1823-ban a hőmérséklet hűvös volt, addig a következő évben már meleg. 1825-ben átlagos, majd egy évvel később szokatlanul hideg. Hasonló ingadozások figyelhetők meg a csapadék megoszlásában is.

A húszas évek négy átlagos és egy csapadékos évéhez viszonyítva a harmincas években három átlagos és három csapadékos volt. Mindkét évtizedben három rendkívül száraz év volt, illetve a húszas években még egy szokatlanul száraz. Az 1830-as évtized jóval csapadékosabbnak bizonyult (1. táblázat), ami késleltette a szőlőszüret időpontját.

A korábbi két évtizedhez képest a XIX. század negyvenes éveinek hőmérséklet, mind csapadék tekintetében kiegyensúlyozottabbak voltak. A hőmérséklet csupán 1842-ben ütötte meg a hűvös értéket, a többi esztendőben átlagos vagy átlagon felülinek bizonyult. A harmincas években ezzel szemben öt hűvös év is volt. A csapadékmennyiség hasonlóképpen alakult. 1846-ban volt szokatlanul száraz, a többi évben átlagos vagy csapadékosabb. A harmincas években viszont három évben is szokatlanul száraz évet zárhattak. Ezeknek a tendenciáknak tudható be az 1840-es évek szőlőszüret kezdőpontjainak korábbra tolódása, és érthető el a kortársak számára is nagyon korai szüretidőpontot az 1841-es év.

Az 1850-es évekre a szüretes nem hasonlíthatók össze hőmérsékleti- és csapadékindexekkel, azonban a szüretekből (2. táblázat) kevesebb kilengést mutat. A Pulliat-skála szerint egy korai szüret volt az évtizedben a harmincas évekhez hasonlóan, míg a negyvenes és húszas években kettő-kettő. Az Oportó ideális érési idejét tekintve tovább árnyalódik a kép. Az ötvenes években egy esetben zajlott korábban a szüret, míg a negyvenes és húszas években három-három, a harmincas években pedig két alkalommal. A kései szüretes száma közel azonos, azonban az ötvenes években nem volt az Oportó ideális érési idején túlnyúló anomália, míg a korábbi évtizedekben rendre előfordult (a húszas évekre nem bizonyítható a négy hiányzó év miatt).

Szüret-anomáliák

Az Oportó ideális szüretideje szeptember 17. és október 7. közé esik. Anomáliának tekinthető az ettől eltérő időpont. A vizsgált időszakban nyolc korábbi és kettő későbbi fordult elő.

3. táblázat Szüretidőpontok hároméves átlaga

Ezek a kilengések az adott év sajátosságait még inkább bemutatják. 1827-ben a szüretet szeptember 10-re határozták meg. Külön érdemes megjegyezni, hogy a tanácsülési jegyzőkönyvbe fel is jegyezték, hogy „a' Szőlő már olly szép érésben volt, hogy Kis Asszony nap⁷¹ előtt is meg lehetett volna a' szüretet ejteni”.⁷² A Kisasszony napi szüret pedig már kilencnapos eltérést jelentett volna! Rác az 1827-es évre vonatkozóan megjegyzi, hogy áprilistól októberig a száraz időjárás volt jellemző. Ugyanez a helyzet állt fenn az 1834-es, az 1841-es és az 1846-os évvel is. Szokatlanul melegek, szárazak, aszályosak voltak. (1. táblázat) Mind a három esetben tavasztól őszig tartottak a száraz és meleg időszakok,⁷³ vagyis a szőlő vegetációs időszakát érintették. Ezt követően 1850-ből és 1852-ből van korai szüretéről értesítés, az évtized többi évében az optimális időszakban zajlottak a szüretetek.

A kései szüret kevésbé volt jellemző. Legnagyobb eltérés az 1832-es évben mutatkozott. Ekkor október 17-re esett, azaz tíz nappal az optimális szüretidőszakot követően. Az esztendő mind csapadék, mind pedig hőmérséklet terén negatív tendenciát mutatott (1. táblázat), ami a szüret jelentős kitolódásához vezetett.

A következő későbbi szüret 1843-ban mutatkozott, ekkor csupán két nappal lépte túl a szüret optimális határát. Az év tele rendkívül enyhe volt, míg a tavasz szokatlanul hűvös, a nyár pedig hűvös. (1. táblázat) Ez az időjárás a termés beérésének idejét hátráltatta és tolta ki az ideális időszakon túlra.

Mint az látható (2. táblázat) kilengések jelentős számban az 1820-as évek második felétől a 30-as évek első feléig nagyobb számban, a 40-es évek években pedig szórványosan fordultak elő. Az 50-es évek második felére a szüretidőpontok kilengése lecsökkent, az optimális időszakban zajlottak.

Az 1. táblázat segítségével megfigyelhető, hogy az anomáliák idején a csapadékmennyiség döntő többségben szokatlanul száraz volt. Eltérést mutatott az 1842-es és az 1850-es év, amikor is a csapadékmennyiség átlagos volt, ellenben a tavaszi hőmérséklet szokatlanul hideg,

71 1827. szeptember 8.

72 MNL JNSzML V. 617. Tanácsülési jegyzőkönyv 1827. 314.p. 180.nr.

73 Rác (2001) 254.

ami a vegetáció szempontjából negatív hatásúnak tekinthető. A hároméves szüretidőponti átlagok (3. táblázat) alapján szintén jól kirajzolódik az ingadozás. Éghajlattörténeti szempontból vett későbbi időszak ⁷⁴Jászkisér esetében az 1835/1837-es időszak. A húszas évek közepétől fokozatosan kitolódott a szüretidőpont, mígnem az 1838-tól következő évtizedben a hároméves átlagok konstans állapotot mutatnak.

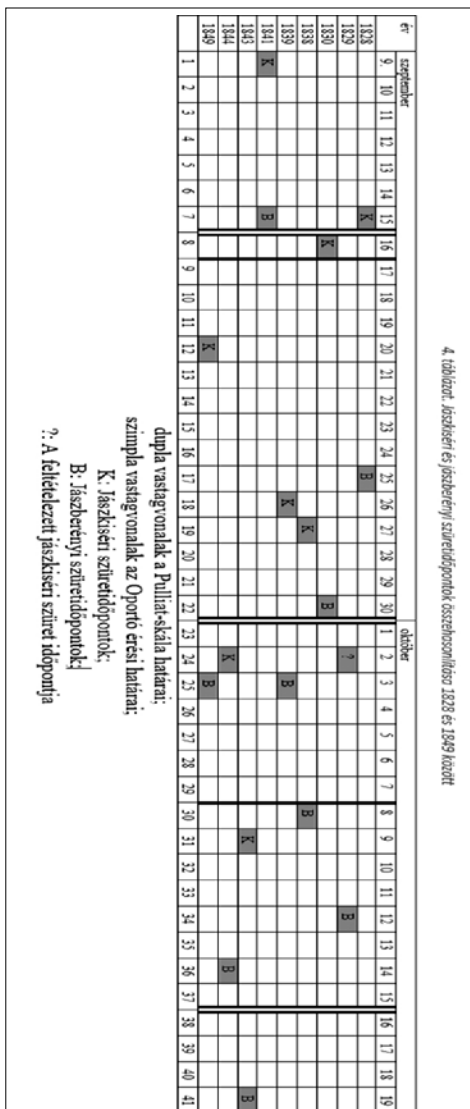
A szüretkezdete a 40-es 50-es évek fordulóján korábbra tolódott, majd az 1853/55-ös időszak kiugrását követően újra visszaállt.

Összegzés

E rövid előtanulmány Jászkisér kiragadott példáján keresztül igyekszik bemutatni a nagy éghajlati rendszerek változását mintegy jelezve, mennyire jelentős hatással van az emberi életre, jelen esetben egy közösség gazdasági életére.

A jászkiséri szüretidőpontok elemzése semmiképpen nem nevezhető reprezentatívnak. Az időjárás sokszor kegyes, máskor kegyetlen. Gyakran véletlenszerűen csap le. A település egyik felén esik, a másik végén nem. Segít vagy éppen rombol az adott széljárás? A megfelelő időszakban érkezik több csapadék vagy éppen kínzó aszály áll be? Tehát e felmérés csak a jászkiséri időjárást mutatja be, nem vetíthető ki egyértelműen az egész Jászságra. Mindenképpen célszerű lenne a szüretkezdés felmérése a többi jászsági település esetében is, hogy azok összehasonlítása és elemzése komolyabb adatbázist nyújtson éghajlattörténeti vizsgálódásokhoz, amelyhez természetesen elengedhetetlen egy részletesebb, jelentősebb idősorokat lefedő, időjárás jelenségekre vonatkozó feltérképezés.

Az összehasonlítások létjogosultságát bizonyítandó álljon itt egy izgalmasnak ígérkező felvetés. (4. táblázat) Az 1829. év jászkiséri szüretidőpontja sem a tanácsülési jegyzőkönyvből, sem pedig a település hirdetőkönyvéből nem derült ki.

74 Rácz (1989) 130.

Azonban az 1828 és 1849 közötti időszakra vonatkozó jászberényi hirdetőkönyvek⁷⁵ által rögzített szüretidőpontokkal összevetve némi rendszer rajzolódik ki. A 22 éves időszakból kilenc jászberényi szüretidőpont került elő, amelyből nyolc évre vonatkozóan megvannak a jászkiséri időpontok is. Azokban az esetekben, ahol mindkét település időpontja fennmaradt, a jászberényi szüret minden esetben a jászkisérit követően zajlott. A legkisebb különbség 1841-ben volt: hat nap eltérés. A legnagyobb, 14 napos eltérés pedig 1830-ban mutatkozott. A szüretetek közötti átlageltérés 10,3 nap volt. Ez alapján az 1829-es jászkiséri szüret megközelítőleg az ideális időpontban, október 2-án történhetett. Ha néhány nap eltérés is mutatkozna, akkor is megállapítható az adott év időjárására vonatkozóan tendencia. Rác Lajos az 1829-es évre megállapította (1. táblázat), hogy a tél és a nyár átlagos hőmérsékletű volt, a tavasz szokatlanul hűvös, míg az ősz hűvös. Csapadékindex alapján minden évszak átlagos vagy csapadékos volt. Ezeket összevetve reálisnak mutatkozik az október eleji szüretidőpont. Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy nyolc időpont összehasonlítása nem lehet mérvadó, csupán hipotézisként szolgálhat. Azonban további izgalmas lehetőségekkel kecsegteti az érdeklődő kutatókat.

Források

Borászati füzetek. I. füzet. (1869. január)

MNL JNSzML: Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

V. 617. (Jászkisér) Tanácsulési jegyzőkönyv 1745–1772; 1772–1784; 1787–1792; 1793–1795; 1795–1798; 1795–1796; 1798–1801; 1802–1809; 1809–1812; 1812–1815; 1815–1818; 1819–1822; 1823–1825; 1825–1827; 1828–1830.

V. 617. (Jászkisér) Hirdetési könyv 1815–1817; 1832–1835; 1835–1842; 1842–1849; 1849–1852; 1852–1856; 1856–1860.

V. 1. (Jászberény) Hirdetések jegyzőkönyve 1779–1816; 1820–835; 1835–1849.

XV. 1.a. – T. 54. Helyzeti terve a csatornázendő J:Kis-Éri határnak. 1857.

Online irodalom

https://fr.wikipedia.org/wiki/Victor_Pulliat (megtekintve: 2020.09.18.)

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Delavári> (megtekintve: 2020.09.24.)

[https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_\(szőlőfajta\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Izabella_(szőlőfajta)) (megtekintve: 2020.09.24.)

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Saszla> (megtekintve: 2020.09.24.)

Felhasznált irodalom

Bathó (1996): Bathó Edit: Adatok a Jászság XVI–XIX. századi szőlőtermesztéséhez. In: Jászsági Évkönyv 1996. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 1996. 116–132.

Bathó (2014): Bathó Edit: A szőlő termesztése a Jászságban. Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány, Jászberény, 2014.

Bathó (2018): Bathó Edit: „Dzsánfeda, Csincsa, Gohér” – A jászberényi szőlőtermesztés múltjának török vonatkozásai. In: Jászkunsági gyökerek. Jászkunság kutatása 2017 – konferencia-kötet. (szerk. Örsi Julianna). Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület – Túrkevei Kulturális Egyesület, Szolnok–Túrkeve, 2018. 60–75.

⁷⁵ MNL JNSzML V. 1. Hirdetések jegyzőkönyve 1813. október 10., 1828. szeptember 21., 1829. október 4., 1830. szeptember 29., 1836. szeptember 27., 1838. szeptember 30., 1839. szeptember 29., 1841. szeptember 12., 1843. október 8., 1844. október 6., 1849. szeptember 23.

- Behringer (2010): Behringer, Wolfgang: A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Corvina, Budapest, 2010.
- Bényei–Lőrincz–Sz. Nagy (1999): Bényei Ferenc–Lőrincz András–Sz. Nagy László: Szőlőtermesztés. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1999.
- Berényi–Justyák (1956): Berényi Dénes–Justyák János: Fenológiai felvételezés hegyvidéki szőlőállományban. In: Időjárás LX. évf. (1956) 1. sz. 104–111.
- Égető (1975): Égető Melinda: XVIII–XIX. századi paraszti szőlőművelésünk néhány jellemző vonása. A solti példa. In: Agrártörténeti Szemle 1975. 3–4. 450–462.
- Égető (1993): Égető Melinda: Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés a középkortól a múlt század közepéig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- Feyér (1981): Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Fodor (1942): Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Szent István Társulat, Budapest, 1942.
- Frisnyák (1999): Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Kiss (1991): Kiss Jenő: Magyar szőlőnevek eredetéről. In: Magyar Nyelv LXXXVII. évf. (1991) 2. sz. 162–175.
- Kovács–Puskás (2014): Kovács Erik–Puskás János: A szőlő fenológiájának tanulmányozása a zalai dombvidéken. In: Kertgazdaság XLVI. évf. (2014) 1. sz. 38–47.
- Kubinyi (1964): Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. (Galinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből) In: Agrártörténeti Szemle 1964. 3–4. 371–404.
- MNL V: Magyar Néprajzi Lexikon V. kötet. Szé–Zs. (szerk. Ortutay Gyula) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Pounds (2003): Pounds, Norman J. G.: Európa történeti földrajza. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Rác (1989): Rác Lajos: A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. In: Agrártörténeti Szemle 1989. 1–4. 118–147.
- Rác (1990): Rác Lajos: Az éghajlattörténeti forrásgyűjteményekről. In: Agrártörténeti Szemle 1990. 1–4. 150–157.
- Rác (2001): Rác Lajos: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. JGYF Kiadó, Szeged, 2001.
- Rác (2008): Rác Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2008.
- Szabó (1982): Szabó László: Jászság. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.